

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science

Volume 6 Issue 2, p. 935-950, February 2013

ARAPÇANIN GELİŞİMİNDEKİ DIŞ VE İÇ ETKENLER
*EXTERNAL AND INTERNAL FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF ARABIC
LANGUAGE*

Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA

Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü

Abstract

Language is the name given to the reporting tool of the feelings, thoughts and motives, directly or indirectly of the people living in the same community or people with the same nationality. In other words, language is a complex structure consisting of a set of rules, audio, strings of words and grammar. In language that recognized as a living entity which being opened to all influences and constantly changing and evolving, due to various reasons some changes are outstanding. As a result of this change; when language enriches with new words, some of the words dies or leaves their location for other words. In this process, while some of the words are faced with the meaning changes, others will start to be used out of the actual meaning. Finally, one other important prominent matter in this change, markably important changes in the structure of the voice of the existing language are outstanding, and this gives rise to the formation of other dialects and even languages. To intervene to a language within the framework of the above-mentioned reasons means to protection and recovery of that language from corruption. Once upon a time, the Arabs who speak the dialect of Fasih Mudar and Yemen, after a while, took different words to their language and eventually the words have been an integral part of Arabic words. To prevent this and to save the Arabic from

the erosion it has fallen into, a number of innovations have become mandatory. In this study, firstly, the result of the Arabs' by the fusion of linguistic interaction with other nations both naturally and necessarily, and the consequences are examined, as well as the external and internal factors leading the development of Arabic are explained with appropriate examples.

Key Words: Language, Arabic Language, Language Development

Öz

Dil, aynı toplulukta yaşayan veya aynı milletten olan insanlarda bulunan duygu, düşünce ve güdülerin, direkt ya da dolaylı olarak karşısındakine bildirmeye yarayan anlatım aracına verilen isimdir. Başka bir ifade ile dil; ses, sözcük ve dilbilgisi dizgelerinden oluşan karmaşık bir yapı, bir kurallar bütünüdür. Her türlü etkiye açık, durmadan değişen ve gelişen canlı bir varlık olarak kabul gören dilde, çeşitli nedenlere bağlı olarak birtakım değişimler göze çarpmaktadır. Bu değişim sonucunda dil yeni sözcüklerle zenginleşirken, bazı sözcükler ölür veya yerini başka sözcüklere bırakır. Bu süreçte kimi sözcükler anlam değişikliğine uğrarken, bazıları ise asıl anlamın dışında kullanılmaya başlar. Son olarak bu değişimde öne çıkan bir diğer önemli husus ise; mevcut dilin ses yapısında önemli değişimler göze çarpar ve bu durum lehçeler hatta başka dillerin oluşumuna sebebiyet verir. Yukarıda zikredilen sebepler çerçevesinde bir dile müdahale edilmesi, o dilin yozlaşmaktan korunup kurtarılması demektir. Bir zamanlar Fasih Mudar ve Yemen lehçesi konuşan Araplar, bir müddet sonra dillerine değişik kelimeler almışlar ve zamanla bu kelimeler Arapçanın ayrılmaz parçaları olmuştur. Bunun önüne geçmek ve Arapçayı içine düştüğü dil erozyonundan kurtarmak için bir takım yeniliklerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle Arapların gerek doğal, gerekse zorunlu olarak diğer uluslarla kaynaşması nedeniyle ortaya çıkan dilsel etkileşim ve bunun sonuçları incelenmiş, bunun yanında Arapçanın gelişmesini sağlayan dış ve iç faktörler uygun örneklerle açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Arap Dili, Dil Gelişimi

Giriş

Dil, her ne kadar oluşum, köken ve dilsel çeşitliliğin sebepleri belirsizliğini korusa da ittifak edilen bir takım hususlar vardır. Buna göre dil, düşünceyi sembolize eden bir araç, semboller ise kültürün temel bileşeni, uygarlığın vazgeçilmez unsurlarından birisidir. 21. yüzyıl içerisinde olmamıza rağmen, bilim adamları insan dilinin bağımlı veya bağımsız olarak kaç defa değiştiğini hala ispatlayamamışlardır. Her ne kadar bütün dillerin ortak bir atadan türediği görüşü öne çıksa da bu hipotez hala bir muamma olarak durmaktadır.

Binlerce yıl önce oluşmuş bulunan binlerce çeşit dilin büyük bir kısmı şimdilerde ya yok olmuş, ya da yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Tahminlere göre 50 bin yıllık zaman diliminde yaklaşık 500 bin adet farklı dil oluşup, daha sonraları yok olmuştur. Yine günümüzde konuşulan dillerin neredeyse yarısı yok olmak üzere olup, bu dillerin büyük bir kısmının dil olduğu dahi da henüz belgelenememiştir. Son olarak bir gurup dil bilimcinin hazırladığı atlasa göre, son üç kuşak içinde, son konuşanlarının ölmesiyle 200 dil yok olmuştur.¹

Sâmi dillerin en eskilerinden birisi sayılan Arapça ve bu dili konuşan Arap ulusunu, istilâ, fetih, savaş, kuraklık ve diğer iklim koşulları gibi zorunlu durumlarda bir yerden başka bir yere göç etmeleri sebebiyle, bir takım uluslarla karşılaşmışlar ve bunun sonucunda dil alışverişi başlamıştır. Fasih Mudar ve Yemen lehçesini konuşan Araplar, bir müddet sonra dillerine değişik kelimeler almışlar ve zamanla bu kelimeler Arapçanın ayrılmaz parçaları olmuştur. Bunun önüne geçmek ve Arapçayı içine düşüğü dil erozyonundan kurtarmak için bir takım yeniliklerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Bu çalışmada Arapçanın gelişimi ve gelişmesini sağlayan dış ve iç faktörler olmak üzere iki kısım halinde incelenmiştir. Birinci kısımdaki dış faktörler kronolojik olarak takip edilmiş, ikinci kısım ise klasik Arap dili kaynakları göz önüne alınarak sıralanmıştır.

a- Dış Etkenler

1) Arap panayırları: Arapların İslamiyet'ten önceki hayatlarından kalan en büyük sanat eserleri fasih dilleri ve bu dil ile inşâd ettikleri şiirleridir. Henüz yazının yaygın olmadığı bu dönemde kitabi bilgi ve kaidelere dayanmayan, fakat gelenekleri teşekkül etmiş bir nazım ve nesir sanatına aynı zamanda da insanla beraber yaşamış ve yaşayacak olan beşeri duygu ve düşünceleri ifade edebilen işlek bir şiir diline sahip bulunuyorlardı. Bütün bunlara rağmen eski Arabistan'da yazının yaygın olmayışı, eski ve uzun bir devrenin edebi mahsullerinin unutulup gitmesine sebep olmuştur. Eldeki belgelere göre günümüze ulaşan en eski Arap şiirleri miladi 5. Asrın sonları ve daha ihtiyatlı bir tahmin ile 6. Asrın başlarına kadar çıkmaktadır. Cahiliye devri şiirlerinin yazıya geçirilmeden önceki yaklaşık 3 asır boyunca kendini koruması ve nesilden nesle aktarılmasındaki temel etken, bedevi Arap toplumunun müşterek duygularına sıkı sıkıya bağlı olmasından geçmektedir. Araplar senenin bazı aylarında alışveriş, pazarda mal satmak ve birinden diğerine intikal etmek için Pazar ve panayırlar kuruyorlardı. Bu panayırlarda sözle mudarebe yapmaya görüşlerini müzakere etmeye, şiirle şaşırtmaya, fesahatle kibirlenmeye, övgülerle ve asıllarının

¹ - Unesco'nun konu ile ilgili geniş araştırması için bkz; Christopher Moseley, *The Unesco Atlas of the World's Languages In Danger: Context and Process*, University of Cambridge, Museum of Archaeology and Anthropology, 2012 United Kingdom, s.6 (http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/WOLP_OP_05_highres.pdf)

şerefiyle gururlanmaya ikna ediyordu.² Dûmetü'l Cendel, Muşakkar, Suhâr, Debâ, Şihr, Aden, San'a, Râbiye, Ukâz, Zülmecaz, Natât, Hacr gibi meşhur ve büyük panayırlar, insanların kaynaşmasını sağlayıp, diller-lehçeler arası alışverişi kolaylaştırıyordu. Panayırlar bugünkü ifadeyle dili koruyan ve yeni edebi mahsullerin çıkmasına kapı açan ve edebiyatın gelişmesine öncülük eden edebi merkezler olarak görülebilir. Toplanmanın asıl amacının alışveriş olmasına karşın, aynı zamanda bir bakıma edebi kongre merkezleri olarak ta kullanılmışlardır. Zamanın en büyük şairlerinin hakemliğinde yarışmalara katılan şairler, en güzel kıyafetlerini giyerek donatılmış binekleri üzerinde olduğu halde, halk tarafından etrafları kuşatılır ve hakemler huzurunda şiirlerini söyleyerek birbirleri ile yarışlardı. Panayırlarda akla gelen sadece şiirden ibaret mahsuller bulunmamaktaydı. Arap seçkileri şeklinde isimlendirebileceğimiz Hidâ'lar (deveci ezgileri), ninni, ağıt ve ilahi gibi musiki eserler de inşâd edilen edebi eserlendendi. Panayırların Arap diline katkılarında birisi de; Edebi tenkitin bu panayırlarda kullanılmasıdır. Genel anlamıyla, ister şiir olsun ister nesir, bunlar burada tahlil edilerek, mükemmel hale getirilmiştir. Panayırlar "Eyyamü'l Arab" denilen kabile savaşları ve bu kabileye mensup şairlerin kendi tarafını övüp, karşı tarafı kötüleme amacıyla şiirler telif ettikleri arenalardır. Başka bir ifadeyle savaş ve benzeri siyasi mücadeleler sayesinde şairler yeni şiirler inşâd etmek için doğal bir ortam ve mekânlardır. Son olarak Panayırlar şairler için ekonomik açıdan bir câzibiyet merkezleri idi. Burada her güzel söylenen şiir, şair için gelir demektir. Bu aynı zamanda Arap şiirinin, dolayısıyla dil ve edebiyatın gelişmesi için başka bir faktör olarak görülmektedir. Arap dilinin gelişimde panayırların dışında, Arap şiirinin gelişmesinde Hîre ve Lahmî saraylarının büyük etkisi olmuştur. Gerek Gassânî gerekse Lahmî kralları şairleri başkentlere çağırır onlardan şiir dinleyip, ödüllendirirdi. Tüm bu sebep-sonuç ilişkileri bize panayırların Arap dilinin gelişimine yaptıkları doğal katkıyı gözler önüne sermektedir.³

2) Şifahi bilginin yazıya aktarılması: Arap yazısının menşei hakkında kesin bilgiler olmamakla birlikte bazılarının göre "*Müsned*" adı verilen ve ilk örnekleri Yemen'de bulunan Himyer'lilere ait bir yazı türüdür. Buna göre Müsned denilen alfabede 28 harf mevcut olup, 29. Harf olan (s) ise İbraniceden girmiştir.⁴ Aslı Fenikece olan bu dilde sükûn, medd, nokta gibi işaretler olmadığı gibi şedde de yoktur. Harf tekrarı gerektiğinde o harf iki defa yazılmaktaydı. Sözcükleri birbirinden ayırmak için boşluk bırakmak yerine dikey bir çizgi kullanılmaktadır. Satır düzeni diğer bütün Sami alfabelerde olduğu gibi sağdan sola doğru yazılmaktadır. Ancak

² - Clément Huart, *Arab ve İslam Edebiyatı*, Çevr. Cemal Sezgin, Ankara, trhs. s. 10-11.

³ - geniş bilgi için bkz: İbrahim Yılmaz, *Panayırlar ve Arap dili ve Edebiyatının gelişmesinde oynadığı rol*, Basılmamış Doktora tezi, A.Ü.S.B.E., Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 1997, s.1-12.

⁴ - Âdem Apak, *Ana hatlarıyla İslam öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yay. İstanbul 2012, s. 179-182; Ahmet Susa, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, Selenge Yay., İstanbul 2005, s.176-185.

bazen solda biten yazı üst satırdan devamla soldan sağa doğru gidebilmektedir⁵. Ticari münasebetler sebebiyle bu yazı türü zamanla Hîre'den Tâif'e ve oradan da Kureyş'e geçen bu dil, gerek yazının temel gereci olan kâğıt ve mürekkebin az bulunur olması ve gerekse okuma ve yazmaya olan ilgisizlik yüzünden cahiliye dönemindeki Araplara fazla bir katkısı olmamıştır. Sadru'l İslam Döneminde Kur'an-ı Kerim yazılıp çoğaltılması ve Hadislerin derlenmesi Arap dilini geliştirme adına çok önemli bir adımdır. Çünkü Kur'an'ın yazıya aktarılması Arapçanın konuşulan 7 lehçesinin de yazıya geçirilmesi anlamını taşımaktadır. Kur'an haricinde, Hadislerde de bazı kelime ve deyimler, yeni manalar ihtiva etmekteydi. Bunlardan bir kısmını Hz. Peygamber bizzat kullanırken, diğer bir kısmını ise Hz. Peygamber'in açıklamış olduğu Kur'an'da geçen garip kelimelerin tefsirler içermekteydi.⁶ Raşid Halifeler döneminde Kur'an-ı Kerim nüshalar halinde çoğaltılmış ve başka bölgelere gönderilmiştir. Emeviler ve Abbasiler dönemindeki fetihler sonucu esir edilen Çinlilerden öğrenilen kâğıt, mürekkep ve matbaa gibi teknolojiler yazıya olan ilgiliyi artırmış ve yüzyıllardır ağızdan ağza dolaşıp, dilden dile nakledilen Arap dil ve edebiyatı ile ilgili şiir, nesir ve hikmetli sözlerin yazıya aktarılma safhası başlamış, bu şekilde kaybolmaya yüz tutmuş bilgi ve birikim kayıt altına alınmıştır.

3) Fetihler: Fetihler sonucunda muhtelif uluslarla karşılaşılması, özellikle farslarla olan kaynaşma Arapçanın dil yönünden Farsçadan çok şeyler almasına sebebiyet vermiştir. Arap fetihleri Arap dilinin gelişimi açısından iki önemli sonuç doğurmuştur. İlk olarak 751 Talas savaşında esir edilen Çinli tutsakların kâğıt yapım teknolojisini Arap dünyasına sokmalarıdır. İkinci olarak Arap fetihlerinin ardından Mezopotamya'da doğu ve batı arasındaki sınırların kaldırılmasıyla ortaya çıkan yeni kültürel atmosferdi. Sınırların kaldırılması bir taraftan büyük İskender'den beri yaklaşık bin yıldır Helenistleştirilmeye tabi tutulmuş insanları ve bölgeleri birleştirirken, diğer yandan Yunanca konuşan Halkedoncu⁷ Ortodoks Hristiyanları, yani Bizanslıları siyasi ve coğrafi olarak izole etmişti. Fetihler sonucu genişleyen İslam topraklarında mensubu olunan İslam dininin kutsal kaynağı olan Kur'an'ı doğru okumak ve doğru anlamak ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum önceleri Süryanicede bulunan hareketlerin Arapçaya nakledilmesi ile başlayıp, daha sonraları ise noktalama işaretlerinin konulmasına kadar gidilmiştir.⁸ Bu şekilde yok olmaya yüz tutmuş bir dil adeta küllerinden yeniden dirilmiştir. Arapların başka uluslarla

⁵ - Kemal Tuzcu, *Arap yazısının Ortaya Çıkışı*, Nüsha Dergisi, Yıl 1, Sayı 2, s.159.

⁶ - Kenan Demirayak, Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, A.Ü.F.E.F. Yay., Erzurum 2001, s.2.

⁷ - Halkedon (Kadıköy) Konsil'inde (M. 451) İsa'nın iki tam teşekkül etmiş, birbirinden ayrılmaz, fakat birbirine de karıştırılmaz doğası bir dogma olarak kabul edilmiş, Monofizitlik ve Nasturilik mahkûm edilmiştir.

⁸ - Ali Abdolvâhid Vâfi, *Fıkhul-Luğa*, Dâr Nahdati Mısır, Kahire trhs, s.253; Muhammed el-Mübarek, *Fıkhul-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, Daru'l -Fikr, Beyrut 1981, s.24-25.

karışmış olmaları sebebiyle özellikle gramerde yavaş yavaş kullanımın azaldığı saptanmış olacak ki, bu durum dilbilimcileri gramer konusunda eserler telif etmeye sürüklemiştir. Bunun önüne geçmek için öncelikli olarak gramerle ilgili çalışmalar yapılması ihtiyacı zuhur etmiştir. Arap gramer ilminin doğuşu ve gelişmesi dini ve siyasi olmak üzere iki önemli sebebe dayanmaktadır. Dini nedene değinmek gerekirse; İslam'la birlikte Araplar arasına yabancı ulusların karışması sonucu başta Kur'an'ın bazı ayetlerinin yanlış okunması olmak üzere dilde bariz hataların yapılması (Lahn), dönemin ilim adamlarını nahvin çerçevesini belirlemeye ve kurallarını koymaya zorlamıştır. Bu işi ilk başlatan Ebu'l Esved ed-Düelî olmuştur. Bu açıdan bakılınca nahiv çalışmalarının başlaması Kur'an'ın doğru okunmasını sağlamak ve doğru olarak muhafaza etmek gibi dini bir gayeye dayanmaktadır. Siyasi nedene gelince; dini nedenlere bağlı olarak başlayan nahiv çalışması çok kısa zamanda kendini geliştirmiş ve dil âlimleri farklı görüşler ortaya koymaya başlamışlardır. Hilafet üzerindeki tartışmalar sonucu oluşan merkezlerde devam eden nahiv çalışmaları, bir takım siyasi etkenlerle ekol haline gelecek kadar büyümüştür. Basra ve Kûfe ekolleri bunlara en güzel iki örnektir.⁹ Özetle söylemek gerekirse; fetihler sonucu çeşitli ulusların İslam'a girişi ve kendi adadillerinin yanı sıra Arapçayı da öğrenmelerinden sonra lahn'ın (dilde yapılan hata) daha fazla yayıldığı şüphesizdir. Bu hata sadece günlük konuşmada değil; Kur'an'ın bazı ayetlerinin yanlış okunmasına kadar varmıştı. Bu ve benzeri vakıalar üzerine Haccac b. Yusuf'un isteğiyle başlayan dilde gramer çalışmaları önce Kur'an'ın Ebu'l Esved ed-Düelî tarafından harekelenmesi, daha sonra yine Haccac b. Yusuf'un emriyle Nasr b. Asım veya Yahya b. Ya'mer'in şekil benzerliği bulunan (ج - ح - خ - ب - ت - ث) gibi harfleri birbirinden ayırt edecek noktalar koyması şeklindeki çalışmaları dil alanındaki en önemli gelişme olarak telakki edilmektedir.¹⁰

4) Tercüme hareketi: 8. asrın ortalarında başlayan tercüme faaliyetleri, Bizans imparatorluğu ve Yakındoğu'da bulunan edebiyat ve tarih dışındaki yunanca telif edilmiş- dini içerikli haricinde, astroloji, simya ve diğer mistizm ile ilgili eserler, aritmetik, geometri, astronomi, müzik, felsefe, mantık, metafizik, etik, zooloji, botanik, tıp, farmakoloji, veterinerlik ve askerlik sanatı gibi onlarca branş üzerine yüzlerce eser 10. yüzyılın sonu itibariyle Süryanice, Arapça ve hatta Ermeniceye tercüme edilmesiyle son bulmuştur. Tercüme hareketi gerek Emeviler dönem sonuna kadar devam eden fetihler ve gerekse 750 de son bulan Abbasi devrimi gibi iki temel sebebe dayanmaktadır. Tercüme hareketi sıradan bir olay görülmemelidir. Bunun nedenlerine değinmek gerekirse; her şeyden önce tercüme hareketi 2 yüzyıldan daha fazla devam etmiştir. Bu kısa ömürlü sıradan ve gelip geçici bir fenomen olmaktan

⁹ - Kenan Demirayak, Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s.1-3; Muhammed el-Mübarek, *Fıkhul-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, s.24.

¹⁰ - Johann Fück, *el-'Arabiyye, Dirasat fi'l Luğati ve'l Lehecat*, (trc: Ramazan Abdu't- Tevvab) Mektebetu Hanci, Kahire 1980, s.93-94.

çıkıştır. Bununla birlikte bu hareket herhangi bir gurup veya cemaate ait olmayıp, ait olmayıp, halifeler, emirler, devlet memurları, müderris ve bilim adamları tüccar ve banker gibi topluma ait her kesimde rağbet edip, destek verdiği bir harekettir. Aynı şekilde bu hareket birkaç zengin sermayedarın reklam amaçlı veya birkaç hayırsever tarafından moda uyularak hayır kazanmak için yapılmış olan sıradan bir hareket olarak görülmez. Son olarak üç beş kişinin bir araya gelerek yaptıkları sıradan bir tercüme faaliyeti olmayıp, Huneyn b. İshak ve çevresi tarafından yürütülen, katı dilbilimsel kesinliği ve özenli akademik metodolojiye sahip sürekli bir program çerçevesinde kuşaklar boyunca devam etmiş bir harekettir. Tercüme hareketleri ilk olarak Mansur zamanında başlamış ve “*Kelile ve Dimne*” ile “*Sindhind*” gibi eserler onun emri ile çevrilmiştir. Harun Reşid ve oğlu Me’mun zamanında kurulan “*Beytü’l Hikme*” isimli tercüme merkezlerinde Arapçaya yapılan tercüme sayesinde Arap dili bir anda dünyanın en önemli bilim ve ilim dili olmuştur.¹¹

5) Kur’an-ı Kerim’in Arapça inmesi: Kur’an-ı Kerim’in Arapça inmesi ve Hz. Peygamber’in sözleri (Hadis) Arap dilinde dil bakımından bir takım yeni üslupları da beraberinde getirmiştir. Öncelikle Kur’an’ın yedi lehçe ile indirilmiş olmasıyla Arap dilinde söz ve yazı birliği oluşturmuştur. Bunun yanında “kâfir, fâsık, münafık, salât, sücûd, teyemmüm, hac ve zekât gibi başta dini terimler olmak üzere hayatın birçok evresine ait yeni kelime guruplarının girmesini sağlamış, Kur’an indirilmeden önce Arap dili sadece Arap yarımadasına münhasırken, Kur’an indirildikten sonra dünyanın her tarafına dağılan önemli bir dil haline gelmiştir.¹² Aynı şekilde Arapçayı devletin resmi dili haline getiren İslam devletleri, bu dili yok olmaktan kurtarmışlardır. Bunun yanında farklı Arap ülkelerinde görülen dildeki bozukluk veya yanlış ifade etmek gibi birtakım ihtilaflı noktalar Kur’an gibi Edebiyat, Fesahat ve Belagatte müşterek bir kitap sayesinde çözülmüştür.¹³

6) Öze dönüş hareketi: Geleneklerine bağlı olan Emeviler Arapçayı sağlamlaştırmak ve atalarından miras kalmış olan bedevi kültürünü yaşatmak için tekrardan çöldeki Araplarla irtibat kurmuşlardır. Bu durum bedevilerin kullandıkları şiir, hikmetli söz ve diğer söz guruplarının kayıt altına alınıp tekrardan incelenmesini gerektirmiştir. Arap dili hakkında zorunlu görülen bu bilgiler Kays, Temim ve Esed gibi büyük Arap kabilelerinden derlenmiştir. Bu kabileler Arapçadaki İ’rab ve tasrife konuşulan ve yazılmış olan tüm bilgileri, diğer uluslarla karışmadıkları için henüz

¹¹ -Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011. s. 15-40 v.d.; Johann Füek, *el-‘Arabiyye*, s.59-92.

¹² - Celaeddin es-Suyuti, *el-Müzhir fi Ulûmi’l Luğati ve Envâ’uha*, el-Mektebetu’l Asriyye, Sayda-Beyrut 1987, s. 294-296.

¹³ - Johann Füek, *el-‘Arabiyye*, s.13-17; Hüseyin Küçükkalay, *Kur’an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Yay., Konya 1969, s.161-165.

bozulmamış olan bedevi Araplarından almışlardır. Bunun yanında Hüzeyl, Kinane ve Tayy gibi şehirlerde yaşamalarına rağmen kendilerini soyutlamak suretiyle mevcut dillerini dış etkenlerden muhafaza etmiş olan kabilelerden de istifade edilmiştir.¹⁴ Aynı şekilde fetihler sonucu çeşitli ulusların İslam'a girişi ve kendi anadillerinin yanı sıra Arapçayı da öğrenmelerinden sonra lahn'ın(hatalı konuşma) daha fazla yayılması ve bu hataların sadece günlük konuşmada kalmayıp, Kur'an'ın bazı ayetlerinin yanlış okunmasına kadar varması, bedevilerin şehirlere yerleşmeleri ile Arapçalarında da bozulmalara rastlanması gibi sebepler, âlimlerin tekrar çöle dönerek dillerini hala koruyan bedevi Araplardan dil hakkında bilgiler almasını zorunlu kılmıştır.¹⁵

b- İç Etkenler

1) **İştikâk (الاشتقاق)**: Dil morfolojisi olarak, Batı dillerinde "derivation", "etymology", "metaplasm" adları verilen bilim dalının Arapça karşılığı "iştikâk"tır. Arapçada "ilmu'l-iştikâk" olarak adlandırılan bu bilim, anlamda ilgi olması şartıyla bir sözcükten başka bir sözcük türetmek ve sözcükler arasındaki türeme ilişkilerini belirli kurallar içinde ortaya koymaktır¹⁶. Köklerin anlamları ve aralarındaki ilişkiyi bütün özellikleriyle araştırıp ortaya koyma işi iştikâkın konusudur. İştikâk harekemed eksiklik ve fazlalığı kapsamında klasik kaynaklarda on beş kısma ayrılmasına rağmen¹⁷ günümüzdeki temel kullanımı üç türdür:

a) el-İştikâku's-Sağır: Anlamda ilgi ve kök harflerinin sıralanışında birlik olan iştikâk çeşididir. Örneğin, ضَرَبَ (*darabe*) "vurdu" fiilinden ضَرْبٌ (*darb*) "vurmak" mastarının türetilmesi gibi.

b) İştikâku'l-Kebir: İki sözcük arasında kök harfleri ve anlam bakımından ilgi bulunması fakat harflerin sıralanışında farklılık bulunmasıdır. Örneğin, طَرَحَ (*taraha*) ve طَهَّرَ (*tahara*) sözcüklerinin ikisi de "atmak" anlamına gelmektedir. Bunlar anlam ve kök harfleri bakımından da aralarında bir uyum söz konusudur. Ancak harflerin sıralanışı farklıdır. Bu tür iştikâka ise el-İştikâku'l-Kebîr denir.

c) İştikâku'l-Ekber: İki sözcüğün kök harflerinin çoğunda uyum olmasıdır. Uymayan harflerin ise mahreçlerinde uygunluk bulunmasıdır. Örneğin, نَعَقَ (*na'aka*) "karga öttü" ve نَهَكَ (*neheka*) "eşek anırdı" sözcüklerinde uymayan sesler gırtlak sesleridir. Bu bakımdan aralarında bir uyum vardır¹⁸.

¹⁴ - Ali Abdolvâhid Vâfi, *Fikhu'l-Luğa*, s.171.

¹⁵ - Kenan Demirayak, Selami Bakırcı, *Arap Dili Grameri Tarihi*, s.1-21; Johann Fück, *el-'Arabiyye*, s.18-58.

¹⁶ - İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., Ankara 1984, s. 2.

¹⁷ - Subhi Salih, *Dirâsât fî Fikhi'l-Luğa*, Matbaati Câmî ati Dimeşk, Şam 1960, s. 188 v.d.; Suyuti, *el-Müzhir*, s.348.

¹⁸ - Ali Abdolvâhid Vâfi, *Fikhu'l-Luğa*, s.178-185; Kemal Tuzcu, *Araplarda Etimoloji Çalışmaları*, Nüsha Dergisi, Yıl 1, sayı 1, s.66 v.d.; Muhammed el-Mübarek, *Fikhu'l-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, s.78-79.

Arapçada iştikâkla ilgili çalışmalar için belirli bir zaman verilemezken, hicretin ikinci yüzyılından itibaren teliflerde kendisini göstermiş, üçüncü yüzyılda ise konuyla alakalı eserler oldukça çoğalmıştır. Yapılan teliflerde her ne kadar bu bilim dalının usulü henüz gelişmemiş olsa da, mezkûr eserlerde yabancı kelimeler ya da şekil ve anlam bakımından tuhaf görünen sözcükler hakkında yapılan açıklamalar bu konudaki ilk çalışmalara örnek olarak verilebilir.¹⁹

2) Naht (النحت) : “Naht” terimi sözlükte, “yaymak, yontmak, sivrilmek, düzeltmek ve kesmek” anlamlarında kullanılmaktadır.²⁰ “el-İştikâku'l-Kubbâr” şeklinde de ifade edilen bu terim, ıstılahta “bir kelime ya da cümleyi alıp, onun harflerinden o kelime ya da cümlenin taşıdığı anlamı ifade eden tek bir kelime oluşturma anlamına” gelmektedir.²¹ Bir kelimenin Naht yoluyla kullanılmasının iki temel hedefi olabilir. Öncelikle Naht yapılan iki veya daha fazla kelimenin kısaltılması neticesinde ifadenin kolay ve hızlı söylenmesini sağlamak hedeflenmiştir. Ayrıca günümüzde kullanılmakta olan uzun bilimsel ibareler ve birleşik kelimeler, aynı anlamı ifade eden tek bir kelimeye dönüşebilmektedir.²² Bunlara örnek vermek gerekirse; bilinçaltı anlamına gelen (تحت) ve (الشعور)kelimeleri (تحشور) şeklinde, mor ötesi anlamına gelen (فوق) ve (البنفسجي) kelimeleri naht yoluyla (فونفسجي) şeklinde ifade edilmiştir. Keza elektromanyetik anlamında kullanılan terim (كهرياءى) ve (مغناطسى) kelimelerinin naht yoluyla (كهرياطسى) şeklinde birleştirilerek kullanılmaya başlanmıştır. Herkesçe bilinen kelimeler olan (حمدل) ve (بسمل) terimleri aslında “elhamdülillah” (الحمد لله) ve “bismillah” (بسم الله) kelimelerinden naht yoluyla türetilmiştir.

3) Kalb (القلب) : Arapçada “bir şeyin altını üstüne getirmek, çevirmek” gibi anlamlarına gelen bu kelime, ıstılahta “bir sözcüğün harflerini öne veya arkaya almak yoluyla yeni anlamlar elde etmeye “kalb” adı verilmektedir. Kur’an-ı Kerim’de kullanımı bulunmayan tür daha çok mehmûz ve mu’tel kelimelerde rastlanmaktadır. Arap dilinde bu konu her ne kadar Basra ve Kûfeli dilciler arasında ihtilaf konusu olsa da, ittifak edilen şey, kalb yoluyla türetilen kelimelerde her zaman anlam birliğinin bulunmayışıdır. Örnek vermek gerekirse (كتب) ve (كبت) kelimeleri dışarıdan kalb gibi görünse de aslında her ikisinin farklı masdar ve manaları olan iki ayrı fiildir. Buna göre (كتب) fiili yazmak, (كبت) fiili ise (duyguları) bastırmak ve sindirmek manalarına gelmektedir. Aynı şekilde (جذب) yenmek, üstün gelmek anlamına gelirken, (جذب) ise

¹⁹ - Ahmet Bulut, *Arap Dili Araştırmaları I*, Alfa Yay., İstanbul 2000, s.123-138.

²⁰ - Muhammed Siddık Han el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, Daru'l Beşairi'l İslamiyye, Beyrut 1988. s.210; konuyla ilgili geniş ve ayrıntılı çalışma için bkz; Yakup Civelek, *Arap Dilinde “Naht” Ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı*, Nüsha, Yıl: 3, Sayı: 10, Yaz 2003, s.97-119.

²¹ - ayrıntılı tanım ve örneklendirmeler için bkz; Suyuti, *el-Müzhir*, s.482-485; Muhammed el-Mübarek, *Fikhi'l-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, s.148-149.

²² -Hüseyin Küçükkalay, *Kur’an Dili Arapça*, s.187-191; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 119; Ali Abdulvâhid Vâfi, *Fikhu'l-Luğa*, s.186-188.

fırlatmak anlamına gelmektedir. (لبك) ve (بكل) fiilleri ise her ne kadar harfleri kalb olmuş olsalar da anlamları (karıştırdı) aynı kalmıştır.²³

4) **İbdâl (الإبدال)** : sözcükteki bir harfi, başka bir harf ile değiştirmek yoluyla yeni sözcükler elde etmeye “İbdâl” denmekte olup, bu duruma bütün Sami dillerinde rastlanmaktadır. Bazı kabilelerin bir sözcüğü farklı telaffuz etmesinden dolayı ortaya çıkmış olan ibdâl, bir harfin yerine başka bir harf getirilerek veya herhangi bir harf kalb edilerek yapılmaktadır. Örneğin bir kabile simsiyah kelimesi için (حنك) ifadesini kullanırken, diğer kabile ise (حكك) ifadesini kullanmıştır. Keza (مدح) ve (مده) fiillerindeki son harfler değiştirilmiş (ibdâl) olmasına karşın, anlamları aynı kalmıştır. İbdâl den maksat idğâm sebebiyle meydana gelen ibdâl olmayıp, (أنصت يوم جد طامزل) terkinin ihtiva ettiği harfler ile olmaktadır.²⁴

5) **Müşterek (المشترك)** : Bir sözcüğün birçok anlama gelmesine iştirak veya müşterek ismi verilmektedir. Müşterek lafızların nasıl oluştuğu kesin olarak bilinmemekle beraber, Arapların kabileler halinde yaşamaları sebebiyle her kabilenin aynı kelimeye ayrı anlamlar yüklediği, daha sonraki asırlarda bu kabileler bir araya geldiklerinde bu kelimelerin farklı manaları ile Arap toplumuna yayıldığı şeklinde görüşler mevcuttur.²⁵ Konuya örnek vermek gerekirse (العين) kelimesi: göz, Şehir ve Kasaba, Aile efradı, İnsan, Casus, Hazır şey, cemaat ve toplum, bir şeyin en iyisi, altın, zat, bir toplumdaki büyük kişi, devamlı yağan yağmur, kuyulardaki su gözü, pınar, bekçi, müşahede, terazideki meyil, güneş, Hüzeyl kabilesine ait toprak parçası, kible, alfabedeki harf, ayıp, kaynak, göze, çukur, yüz, çehre, düğme iliği gibi onlarca farklı manaya gelmektedir. Keza (الهلال) kelimesi ise; yeni doğmuş ay, taş, bulut, yağmurun başlangıcı, beyaz, toz, kabile adı, havuzun dibinde kalmış su, çadır etrafındaki kazılmış su arkı, yılan, zayıf deve, tırnak dibindeki beyazlık, bıçak ve damga gibi anlamlara gelmektedir.²⁶

6) **Müterâdif (المترادف)**: Bir kavram için, çeşitli sözcüklerin kullanılmasına “terâdüf/ müterâdif” denilmektedir. Başka bir ifade ile iki veya ikiden çok lafzın tek bir manaya delalet etmesine “müterâdif” denilmektedir. Bu tür kullanım Arap kabilelerinin bir eşyayı farklı isimlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında bir lafzın unutulması zamanla başka bir kelime ile anılması, kelimenin

²³ - Ramazan Abdu't-Tevvâb, *et-Tatavvuru'n- Nahvî*, Mektebetu Hanci, Kahire1994, s.35; el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.220; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.236; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 101.

²⁴ - Ahmet Bulut, *Arap Dili Araştırmaları I*, Alfa Yay., İstanbul 2000, s.47-53; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 102; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.216-235; el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.219; Subhi Salih, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luğa*, s.242, 247-262,271.

²⁵ - Subhi Salih, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luğa*, s.350.

²⁶ - el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.208; Suyuti, *el-Müzhir fi Ulûmi'l Luğa*, s.370-386; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.192-198; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 103.

telaffuzundaki zorluk sebebiyle başka bir kelime ile değiştirilmesi, şiir veya nesirde zenginlik amacıyla söylenmiş olması muhtemeldir. Arapların bal için 80, aslan için 350, yılan için 200, köpek için 70, kuyu için 88, dişi deve için 255, erkek deve için ise 900'e yakın kullanımları mevcuttur. Tüm bunlar Arap dilinin ne kadar zengin olduğunu göstermesi açısından gayet anlamlıdır.²⁷

7) Mecâz (المجاز) : İştikâk el-ma'nevî şeklinde de isimlendirilen mecaz, yazıda ve sözde bir sözcüğün gerçek anlamından bütünüyle uzaklaşarak kazandığı yeni anlama denilmektedir. Başka bir deyişle bir kelimenin, gerçek anlamı dışında, başka bir kelimenin yerine kullanılması sonucu ortaya çıkan anlamdır.²⁸ Anlatımı daha etkili kılmak, manayı kuvvetlendirmek ve söze canlılık kazandırmak amacıyla yapılan mecaz, söze güzellik, güçlülük, canlılık, zarafet, derinlik ve genişlik katmaktadır.²⁹

8) Müvelled (المولّد) : çoğu zaman aslı itibariyle Arapça olup Arap dilinde rastlanmamış bazı değişikliklere uğrayan ve ikinci hicri yüzyılın sonuna kadar şehirliler; dördüncü hicri yüzyılın sonuna kadar da bedevi Araplar tarafından kullanılmamış lafızlardır. Arapçanın Fâsîh bir dille konuşulan dönemlerinden birinde, sözleri hüccet olabilecek Araplar tarafından Arapçalaştırılan yabancı kelimelere mu'arrab; eğer ki bu kelime dile son dönemlerde girmişse buna "müvelled" ismi verilmektedir. Sözlük manası "yabancı, misafir, sığıntı" gibi anlamlara gelen bu terim, ıstılahta Arapların bilmediği ve Arapça'da bulunmayan kavramları karşılamak için başka dillerden alınan kelimeler için kullanılır. Hareke değişikliği üslup farkları kelimenin birçok bakımdan yerinde kullanılmaması ve daha başka bir takım hususlar gibi değişiklikler zikredilebilir.³⁰ Örneğin cahiliye döneminde kâfir kelimesi, örten, gizleyen anlamına gelmekle birlikte, İslam döneminde bu kelime ile Müslüman olmayanlar anlamında kullanılmıştır. Keza cahiliye dönemi Arapları fâsık kelimesini "hurmanın kabuğundan ayrılması" olarak anlarlarken, İslam'ın gelişiyle birlikte yeni fâsık tanımı ile karşılaşmışlardır. Aynı şekilde İslam öncesi dönemde rükû kelimesi boyun eğmek, itaat etmek anlamında

²⁷ - Ali Abdulvâhid Vâfi, *Fıkhî'l-Luğa*, s.172-173; Hüseyin Küçükkalay, a.g.e. s.250-251; el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.210; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 103; Muhammed el-Mübarek, *Fıkhî'l-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, s.199; Subhi Salih, *Dirâsât fi Fıkhî'l-Luğa*, s.347.

²⁸ - İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 107.

²⁹ - Emil Bedi Yakup, Mişel Asi, *el-Mu`cemu'l Mufassal fi'l- Luğati ve'l- Edeb*, Dar İlmi li'l- Melayin, Beyrut 1978, c.2 s.1119-1120; Mecdi Vehbe- Kamil el- Mühendis, *Mu`cemu'l Mustalahât fi'l- Luğa'l Arabiyye*, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1984, s, 333-334; el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.204; Suyuti, *el-Müzhir*, s.356.

³⁰ - Emil Bedi Yakup, Mişel Asi, *el-Mu`cemu'l Mufassal fi'l- Luğa*; c.2 s.1221; Suyuti, *el-Müzhir*, s.295-302; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.252-257.

kullanılırken, İslam döneminde rükuya varmak, eğilmek anlamında kullanılır olmuştur.³¹

9) Ezzâd (الأضداد) : Suyuti konuyla ilgili olarak “lafzında ittifak edildiği halde, manasında ihtilaf edilen kelimelerdir”³² demektedir. Ezzâd kelimesi “zıd” sözcüğünün çoğulu olup, “karşıt” ve “ters” anlamına gelmektedir. Arap dilinde bazı kelime ve cümleler birbirini izah ve beyan ederler. Böylece bir kelime iki zıt anlamda kullanılmış ise onun hangi manada kullanılmış olduğu ancak karineler vasıtasıyla anlaşılabilir. Ezzâdın Arap dilinde nasıl çıktığı hususunda kesin olarak bilinmemekle birlikte, lehçelerdeki farklılıklar sebebiyle böyle bir durumun olabileceği söylenirken, aynı zamanda kelimeler üzerindeki meydana gelen değişiklik sebebiyle oluşmuş olabileceği de söylenenler arasındadır. Buna göre bir kelime zamanla türlü değişikliklere maruz kalarak, asli anlamından çıkarılıp, tam tersi anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Bir başka görüş ise ezzâdın farklı iki kökten türemiş kelimeler sebebiyle oluşmuş olasılığının bulunmasıdır.³³ Zıt anlamlı kelimelere örnek vermek gerekirse: (الازر kuvvet-zaaf), (التباء tevbe eden- tevbeyi kabul eden), (الشجاع cesur-ödlek), (الطرب keder-sevinç), (الصنوبر soğuk rüzgâr-sıcak ve ılık rüzgâr), (الكالين-ince).

10) Müsellesât (المتئات) : İlk harflerinin üstün, esre ve ötre okunması sonunda aynı harf ve tertibe sahip olmalarıyla beraber müfred, tesniye ve cemilikleri de nazarı itibara alınmaksızın bu kelimelerden muhtelif anlamlar çıkmasına müsellesat denir. Bu tür okunuş şeklinin doğuş ve gelişmesi hakkında fazla bir bilgiye sahip olmamakla birlikte bu hususiyetin dilde sonradan oluşmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuya örnek verilmesi gerekirse: (جَدَّ : bir şeyin tarafı) (جَدَّ : çalışıp çabalamak) (جَدَّ : dede, nasip), keza; (أثم : günah, suç, içki) (أثم : bir işi bir kimse hakkında suç saymak) (أثم : günahkâr kimseler), ayrıca; (سَادِقٌ : sadık, doğru kimse, kara parçası: بَرٌّ) (iyilik ve ihsan: بَرٌّ) (buğday: بُرٌّ), son olarak; Arapçada sabır anlamına gelen sebat kelimesinin de (ثَبَاتٌ : sabit ve istikrarlı) (ثَبَاتٌ : bir nevi bağ) (ثَبَاتٌ : bir çeşit tehlikeli hastalık)³⁴

11) Tekrâr (التكرار) : Bazen Arap dilinde bir harf, bir kelime hatta bir cümle çeşitli mülahazalar hasebiyle defalarca tekrar edilebilir ve bu usule şiir ve nesirde çok rastlanır. Konuya şiirden örnek vermek gerekirse:

ألقاه في البحر متكوفاً وقل له إياك إياك أن تبئلاً بالماء

³¹ - el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.179-184; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 107; Muhammed el-Mübarek, *Fikhi'l-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, s.191-192.

³² - Suyuti, *el-Müzhir*, s.388

³³ - el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.208; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 108-110; Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.198-203; Ali Abdulvâhid Vâfi, *Fikhu'l-Luğa*, s.1192-198; Subhi Salih, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luğa*, s.359.

³⁴ - Hüseyin Küçükkalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.241-245; Mecdi Vehbe, *Mu'cemu'l Mustalahât*, s. 333.

Yukarıdaki şiirde (إيّاك) kelimesinin iki defa kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Keza Kur'an-ı Kerim'de Rahman suresindeki (فبأي آلاء ربكما تكذّبان) ayeti 31 defa tekrarlanmıştır.³⁵

12) Mu'arrab ve Daḥîl (المعرب و الدخيل) : Şüphesiz her dilde olduğu gibi Arap dilinde de yabancı dillerden gelen kelimeler, bu dilin temel özelliklerine göre bir takım değişikliklere uğramış ve ancak bundan sonra bu dilin unsurlarından biri haline gelmiştir. Arapçada kullanılan bir kelimedede lââm-ı ta'rîf veya tenvîn gibi dil kaideleri tatbik edilemiyor veya bu dildeki harf ve kalıba uymuyorsa bu tür kelimelere "mu'arrab" kelimelere denilmektedir. Başka bir ifadeyle "mu'arrab" Arapçanın Fâsîh bir dille konuşulan dönemlerinden birinde, sözleri hüccet olabilecek Araplar tarafından Arapçalaştırılan yabancı kelimelere denmektedir.³⁶ "Daḥîl" olarak bilinen en eski kelimeler Sümerce olup Sâmi milletlerin ecdadı kabul edilen Akad'lar aracılığıyla Arapçaya girmişlerdir. Özet olarak söylemek gerekirse: Arapça köklerden türemiş olan kelimelere "müvelled", Arapçanın gramer ve ses yapısına uyum sağlayarak Arapçalaştırılmış kelimelere "mu'arrab", Arapçaya girdikten sonra uzun süre asıl hallerini koruduktan sonra Arapçalaştığı halde kendisinde yabancılık eseri kalan kelimelere ise "daḥîl" denmektedir. Arapçaya Farsça, Süryanice ve İbraniceden bazı sözcüklerin girdiği ve bunların zamanla Arapçalaştırılarak, cahiliye döneminde kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Hatta Arapların altın suyu ile yazılıp Kâbe'nin duvarlarına asılan en meşhur şiirleri olan "Muallakât", içerisinde dahi bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür.³⁷

13) Tef'îm (التفيم): İstilah manasıyla ikili kelimenin başına, sonuna veya ortasına bir harf ziyade kılmaktan ibarettir. Bu usul daha çok ikili köklerde göze çarpmaktadır. Bilindiği üzere bazı dilbilimciler asıl köklerin Arap dilinde ikili olabileceğini kabul etmektedirler. Konuya örnek vermek gerekirse: gibi kelimelerdeki köklerin orta ve son harfleri aynı olmasına rağmen baş harfleri farklıdır. Buna rağmen hepsinde de "şaşmak, hayret etmek" anlamına gelmektedir. Başka bir örnek ise kelimenin başına yapılan ziyade harf, aynı şekilde ortasına da yapılabilir. Bunun

³⁵ - Emil Bedi Yakup, Mişel Asi, *el-Mu`cemu'l Mufasssal fi'l- Luğati ve'l- Edeb*, Dar İlmî li'l- Melayin, Beyrut 1978, c.1, s.450; Mecdi Vehbe, *Mu`cemu'l Mustalahât*, s, 118; Hüseyin Küçükcalay, *a.g.e.*, s.245-249.

³⁶ - el-Kanûcî, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, s.175-178; Muhammed Seyyid Ali Bilasi, *el-Mu'arrab fi'l Kur'ani'l Kerim*, Daru'l Kutubi'l Vataniyye, Bingazi 2001, s.41-48; Ramazan Abdu't-Tevvab, *et-Tatavvuru'n- Nahvî*, s.208-238.

³⁷ -Ahmet Bulut, *Arap Dili Araştırmaları I*, s.120-122; İnci Koçak, *Arapçanın Gelişme Yolları*, s. 128 ve 108-110; Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.204-215; Ali Abdulvâhid Vâfi, *Fikhu'l-Luğa*, s.199-209; Muhammed el-Mübarek, *Fikhi'l-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, s.291-293; Subhi Salih, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luğa*, s. 366-381.

örneği (هـ - ل - ع) kök harflerinin ortasına farklı ziyade harf getirmek suretiyle ortaya birçok kelime çıkmaktadır. Mesela (وله) (عله) (بله) kelimeleri örnek olarak verilebilir.³⁸

14) Nakl (النقل): Bazı kanıtlar (karine) çerçevesinde bir kelimenin asli manasından bir başka manaya aktarılmasına nakl denmektedir. Naklin kullanıldığı çok yer vardır. Emir fiillerin vücûb manasında kullanılması, nehy fiillerinin iltimas, irşad, dua, temenni, tehdit ve tahkir gibi manalarda kullanılması, soru edatları inkâr, takrir, tazim, tahkir, teaccüb ve eşitlik manalarında kullanılması.³⁹

15) Kinâye (الكناية): Kinaye sözcüğü luğatte "bir şeyi açıkça söylemek ve gizlemek" anlamına gelmektedir. İstilah manasıyla Kinaye "bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, onun dışında başka bir manada kullanım sanatıdır". En basit ifadeyle söylenen bir sözden başka anlamlar kastediliyorsa buna kinaye denilmektedir. " *Falan kimsenin ocağı hiç sönmez*" ifadesinde kastedilen mana evinde yaktığı sobasının birtakım sebepler neticesinde sönmesi veya sönmemesi değil, o kişinin cömertliğidir. Hansa bunu şu şiirinde çok güzel ifade etmiştir.

أخي طويل النجاد، رفيع العماد
كثير الرماد إذا ما شتا

"Kardeşim, kılıç bağı uzun, çadırının direği yüksek, kışın ikamet ettiğinde ise küllü çok olandır". Şair bununla kardeşinin uzun boylu, cesur, şerefli ve cömert bir kişi olduğunu kinaye yolu ile anlatmaktadır. Bu ve benzeri kinayeler Arap dilinde ziyadesiyle kullanılmakta ve bu kullanım dili gayet zenginleştirmektedir.⁴⁰

16) İtbâ' (الاتباع): Arap dilinin en zarif kullanımlarından birisi olan "İtbâ' " kelime anlamı olarak "sonradan gelen kelimenin son harekesine uymak" anlamına gelmektedir. (الحمد لله) ve (الحمد لله) cümleleri konuya örnek olarak verilebilir. İtbâ'ın ikinci bir manası ise, sözü kuvvetlendirmek için vezinleri aynı olan iki kelimeyi birlikte kullanmaktır. " *حيّاك الله وبيّاك* " ve " *حسنٌ وبسنٌ* " gibi cümleleri örnek olarak vermek mümkündür.⁴¹

Sonuç

İnsanlığın dil tarihi incelendiğinde dillerin birbirleriyle olan bağlantısının, ulusların birbirleriyle olan bağlantısından daha kuvvetli olduğu dikkati çekmektedir. Dünya dilleri incelendiğinde, bu dilleri oluşturan kelimelerin yerli ve yabancı olmak

³⁸ - ayrıntılı bilgi ve zengin örnekler için bkz.: Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.257-258.

³⁹ - Nusrettin Bolelli, *Belağat*, İfay Yay. İstanbul 2011, s.236-263; Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.263-265.

⁴⁰ - Nusrettin Bolelli, *Belağat*, s.171-172; Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.266; Mecdi Vehbe, *Mu'cemu'l Mustalahât*, s, 310-331.

⁴¹ - Emil Bedi Yakup, Mişel Asi, *el-Mu'cemu'l Mufasssal f'l- Luğati ve'l- Edeb*, Dar İlmi li'l- Melayin, Beyrut 1978, c.1, s.38. Hüseyin Küçükcalay, *Kur'an Dili Arapça*, s.266; Mecdi Vehbe, *Mu'cemu'l Mustalahât*, s, 11.

üzere ikiye ayrıldığı; farklı uluslar arasında meydana gelen askerî, siyasî, ekonomik ve sosyokültürel sebeplere bağlı olarak, diller arasında çeşitli alışverişler gözlemlenmiştir. Bundan çıkarılacak sonuç; Arapçanın da diğer diller gibi birtakım etkileşim içerisinde bulunduğu ve zamanla değişip, gelişerek tekâmüle erdiğinin bilinmesidir. Dillerin zamanla değişebilirliği konusunu Vendryes'in şu sözleri ifade etmek gayet yerinde olacaktır: “Hiç bir zaman her hangi bir dil yabancı etkileşim olmadan gelişemez; tam tersi komşu dillerin onu etkilemesi genelde onun gelişiminde büyük önem taşır. Dillerin birbiriyle temas halinde olması tarihi bir gerektir ve bu temas bir dilin diğerini etkilemesine yol açmaktadır”⁴²

Bu çalışmada Arap dilinin tarihi süreç içerisindeki varoluş mücadelesini ve kendisini nasıl ve ne şekilde geliştirerek günümüze kadar gelebildiğini ele alınmış olup, bu süreç dış ve iç faktörler çerçevesinde özetle değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDU'T-TEVVÂB, Ramazan, *et-Tatavvuru'n- Nahvî*, Mektebetu Hanci, Kahire 1994.
- ALİ ABDULVÂHİD VÂFÎ, *Fıkhul-Luğa*, Dâr Nahdati Mısır, Kahire trhs.
- APAK, Âdem, *Ana hatlarıyla İslam öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, Ensar Yay. İstanbul 2012.
- BEDÎ YAKUP, Emil, ASİ, Mişel, *el-Mu`cemu'l Mufassal fi'l- Luğati ve'l- Edeb*, Dar İlmi li'l- Melayin, Beyrut 1978.
- BOLELLİ, Nusrettin, *Belağat*, İfav Yay. İstanbul 2011.
- BULUT, Ahmet, *Arap Dili Araştırmaları I*, Alfa Yay., İstanbul 2000.
- CELALEDDİN ES-SUYUTİ, *el-Müzhir fi Ulûmi'l Luğati ve Envâ'uha*, el-Mektebetu'l Asriyye, Sayda-Beyrut 1987.
- CİVELEK, Yakup, *Arap Dilinde “Naht” ve Kelime Türetmede “Naht” Yönteminin Kullanımı*, Nüşa Dergisi, Yıl 3, Sayı 10.
- DEMİRAYAK, Kenan, BAKIRCI, Selami, *Arap Dili Grameri Tarihi*, A.Ü.F.E.F. Yay., Erzurum 2001.
- FÜCK, Johann, *el- 'Arabiyye, Dirasat fi'l Luğati ve'l Lehecat*, Mektebetu Hanci, Kahire 1980.
- GUTAS, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.
- HUART, Clément, *Arab ve İslam Edebiyatı*, Çevr. Cemal Sezgin, Ankara, trhs.

⁴² - Vendryes, J. W., *Language: A Linguistic Introduction to History* [Paperback] Routledge 2008. s. 11-15.

- KOÇAK, İnci, *Arapçanın Gelişme Yolları*, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay., Ankara 1984.
- KÜÇÜKKALAY, Hüseyin, *Kur'an Dili Arapça*, Manevi Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti Yay., Konya 1969.
- MOSELEY, Christopher, *The Unesco Atlas of the World's Languages In Danger: Context and Process*, University of Cambridge, Museum of Archaeology and Anthropology, 2012 United Kingdom.
- MUHAMMED EL-MÜBAREK, *Fıkhü'l-Luğa ve Hasâisi'l- Arabiyye*, Daru'l -Fikr, Beyrut 1981.
- MUHAMMED SEYYİD ALİ BİLASİ, *el-Mu'arrab fi'l Kur'ani'l Kerim*, Daru'l Kutubi'l Vataniyye, Bingazi 2001.
- MUHAMMED SIDDIK HAN EL-KANÛCÎ, *el-Bulğa fi Usûli'l Luğa*, Daru'l Beşâiri'l İslamiyye, Beyrut 1988.
- SALİH, Subhi, *Dirâsât fi Fikhi'l-Luğa*, Matbaati Câmî ati Dimeşk, Şam 1960.
- SUSA, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, Selenge Yay., İstanbul 2005.
- TUZCU, Kemal, *Arap yazısının Ortaya Çıkışı*, Nüşa Dergisi, Yıl 1, Sayı 2.
- TUZCU, Kemal, *Araplarda Etimoloji Çalışmaları*, Nüşa Dergisi, Yıl 1, sayı 1.
- VEHBE, Mecdi, EL- MÜHENDİS, Kamil, *Mu'cemu'l Mustalahât fi'l- Luğa'l Arabiyye*, Mektebetu Lübnan, Lübnan 1984.
- VENDRYES, J. W., *Language: A Linguistic Introduction to History* [Paperback] Routledge 2008.
- YILMAZ, İbrahim, *Panayırlar ve Arap dili ve Edebiyatının gelişmesinde oynadığı rol*, Basılmamış Doktora tezi, A.Ü.S.B.E., Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Erzurum 1997.